
Danijel Labaš
Marija Barčot

MEDIJI I RAT – ETIČKI IZAZOV
Tiskovni mediji u Domovinskom ratu
na primjeru Vukovara 1991.

Uvod

Novinarstvo se od davnina susretalo s brojnim poteškoćama, kako na profesionalnom tako i na s njime usko povezanom etičkom području. Temeljni se postulati medijske etike odnose na obvezu prenošenja istine te očuvanje objektivnosti, nepristranosti i poštenja u izvještavanju. Visoka moralna svijest i profesionalna posvećenost poslu od novinara se uvijek traži u posebnim okolnostima, kao što su prirodne i druge katastrofe i nepogode, a napose u ratu (Mataušić, 1994., 9-10). Ratno izvještavanje, ratno novinarstvo i mediji u ratu imaju pred sobom tešku zadaću prenošenja istine, pogotovo kad znamo da je rat poseban fenomen u kojem vladaju drugačiji kriteriji i prioriteti nego u uobičajenom čovjekovom okruženju. Možemo li u takvom stanju, stanju rata, uopće govoriti o etičnosti i objektivnosti izvještavanja i nije li priroda rata sama po sebi takva da je suprotna svakoj objektivizaciji i moralnosti, jer je rat „poguba ljudske naravi“ (Lang i Pek, 2011., 221)? „Ne čini li rat moral smiješnim?!“ – pitao se francuski filozof Emmanuel Levinas (Klun, 2000., 75). Branko Klun pak opisuje rat u medijima rečenicom da se „izvješćivanje u ratu obavlja kao šou, specifičan ‘reality’ šou, u kojem se isprepliću virtualnost i stvarnost“ (Klun, 2000., 84). Mediji dostavljaju slike poginulih vojnika i civila javnosti, svijetu, kako bi ih šokirali, ali ne i upoznali sa stanjem koje vlada u zaraćenima zemljama. Ne raspravlja se o bitnim pitanjima, o ciljevima rata, sve je usmjereno na medijski marketing prepun neistine, neprovjerenih informacija, neobjektivnosti i pisanja u ime vlasti. „Kada počinje rat, prva žrtva je istina, jer tada svi počinju lagati“ (Malović i sur., 1998., 139). A „kada laž, maliciozna laž, zadire u pravo drugog, dostojanstvo ljudi i naroda, ona ima za posljedicu nepravdu i nasilje nad ljudskim sudbinama“ (Tuđman, u: Lang i Pek, 2011., 238).

Općepoznato je da su u povijesti sredstva bila u vlasništvu različitih diktatura i režima, jer imati medije na svojoj strani značilo je imati vlast, imati moć. Odavno su veliki diktatori shvatili moć medija i propagande kao instrumenta za uspješno upravljanje masama. Komunikacija je, dakle, dio vladanja. Možemo i sami zaključiti da su sredstva informiranja, povijesno gledano, više bila subjektivna i neetična, radeći u nečiju korist, a da su tek pojavom novog doba i novih platforma nastali uvjeti za objektivno i etično novinarstvo. Jedan od tih uvjeta svakako su bili demokracija, pluralizam i višestranačje, kao i stvarna, realna sloboda govora, bez straha od posljedica. „Politika je, stoga, važan dio komunikacije u sredstvima informiranja, pa se utjecaj medija mjeri uglavnom u situacijama poput izbora ili izvanrednim situacijama kao što su vojne intervencije, ratovi i sl., ukratko u situacijama koje se javljaju povremeno, a karakterizira ih intenzivna komunikacija“ (Jergović, 2004., 168).

Domovinski rat bio je događaj koji je potresao Republiku Hrvatsku u samim njenim počecima. Osim što je narod bio nepripremljen na obranu i rat, isto stanje

bilo je i u hrvatskim medijima, točnije novinstvu. Nisu postojale smjernice za ono o čemu treba odnosno ne treba izvještavati, što se smije a što se ne smije u ratu, što u ratnim okolnostima pomaže a što odmaže. Hrvatsko novinstvo, zaključili su mnogi, „tapkalo je u mraku“, a dok „topovi grme, novinarstvo nije slobodno“ (Mučalo, 1999., 133).

Stoga ćemo metodom analize sadržaja triju hrvatskih dnevnih novina – *Večernjeg lista*, *Vjesnika* i *Glasa Slavonije* – pokušati dati odgovor na pitanje kako su se hrvatske novine nosile s ratnim izvještavanjem, posebno u slučaju Vukovara, jesu li podlegle „niskim strastima“ u izvještavanju prenoseći neistine i potičući mržnju u narodu.

1. Novinarstvo u ratnim uvjetima

Novinarstvo u ratnim uvjetima, kao što navodi Blanka Jergović, jedan je od onih primjera u kojima se vidi koliko je stvaran utjecaj medija na javnost i na koji način se oblikuje javno mnijenje. Mediji su ti koji veličaju domoljublje, bude nacionalizam, potiču borbeni moral i bdiju s građanima, informiraju ih u njihovim zatvorenim skloništima (Jergović, 2004., 168). Ima trenutaka kada su mediji praktički jedina veza ljudi zarobljenih u podrumima s vanjskim svijetom, što osobito vrijedi za stanovnike Vukovara i drugih hrvatskih gradova. Posao izvjestitelja iz zemlje koja se nalazi u ratnom stanju prije ili poslije podliježe cenzuri; novinare se kazneno progoni ili čak ubija, a javnosti se svakodnevno podastire građa koja je upitna kada je riječ o etičnosti, istinitosti i objektivnosti.

„Ratne situacije suočavaju medije s posebnim izazovima. S jedne strane u doba rata povećava se zanimanje za informacije, a ratovi obiluju sadržajima koji su zanimljivi za vijest“ (Kunczik i Zipfel, 1997., 258). S druge strane, „proces prikupljanja i distribuiranja informacija prate posebne poteškoće ne samo zbog neposredne ugroženosti novinara nego i zato što su zaraćene strane svjesne važnosti javnog mišljenja pa novinarima ograničavaju ili potpuno zabranjuju pristup informacijama“ (Kunczik i Zipfel, 1997., 258). Također, u tom kaotičnom razdoblju, i kad su novinari slobodni u prikupljanju informacija – vrlo je teško poštovati sve one norme koje profesija traži, prijeći preko rodoljublja, patriotizma i mržnje te objektivno sagledati stvari, pa je „teško reći ima li veće kušnje za etiku od rata“ (Labaš, 2007., 105). Postavljaju se mnoga etička pitanja na koja novinar kao profesionalac i kao čovjek mora dati što ispravniji, točniji i objektivniji odgovor, pazeći pritom da minimizira sveopću štetu i stvori što veću korist. Navodeći sve nabrojene razloge, možemo sa sigurnošću zaključiti da je rat jedan od najvećih izazova novinarske profesije te jedan od najvećih izazova u kreiranju medijskih sadržaja.

1.1. Mediji i rat u Hrvatskoj

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, na temelju „Markovićevih zakona“ o privatizaciji javnih poduzeća u državi su niknuli privatni mediji. Kada je

riječ o hrvatskom medijskom prostoru ta se činjenice svakako mora uzeti u obzir kao važna odrednica hrvatske medijske scene 90-ih godina 20. stoljeća. Stjepan Malović navodi da je u doba početka demokratizacije društva bilo slučajeva da su vladajuće stranke utjecale na uređivačku politiku vodećih medija. Medijska stega nije bila kao u doba komunizma, ali je i dalje bila prisutna, a mediji su pisali u korist vladajuće političke elite. Jedan od razloga zašto se to u početku nije uočilo jamačno je i ratno stanje, a većina stanovnika Hrvatske bila je pogođena šokom Domovinskog rata (Malović, 1995., 18-20).

Usprkos ratnim zbivanjima sve do kraja 1991. u Hrvatskoj nije bila uvedena nikakva cenzura niti su postojale ikakve upute ili sugestije kako izvještavati o ratnim događajima. Rat u Hrvatskoj privukao je brojne inozemne novinarske ratne veterane, a domaći novinari bili su potpuno neiskusni u toj vrsti novinarstva (Mučalo, 1999., 125-126). „Nije isto izvještavati iz rata gdje su sukobljene treće strane i kritički, uravnoteženo i nepristrano izvještavati o napadu na vlastiti dom“, kaže Malović (2004., 19). Marina Mučalo potvrđuje takvo razmišljanje te ističe da „izvještavanje u ratnoj svakodnevici Hrvatske uopće nije bilo niti lagano, ni jednostavno. Stotine je novinskih tekstova analiziralo, s više ili manje uspjeha, hrvatsku medijsku nespremnost na rat. Činjenica je da je ratna stvarnost u Hrvatskoj dočekana bez ikakve prethodne pripreme, plana ili barem nekih ključnih odrednica za novinare“ (Mučalo, 1999., 131). Novinarka Hrvatske radiotelevizije Višnja Kamenski, koja je izvještavala iz Vukovara, izjavila je da „teren pokrivaju mladi ljudi, oni koji uopće nemaju iskustva. Novinari Zagrebačke panorame su preko noći postali ratni reporteri. Od vrste smeća po ulicama sada moramo prepoznavati vrste oružja“ (Malović, 1995., 23). A to konkretno znači da se uz problem poznavanja „ratnog“ sadržaja javio i problem novinarskog boravka na bojišnicama. Naime brojni su novinari, domaći i inozemni, jednostavno dolazili na ratom zahvaćena područja ponašajući se većinom kao da je to uobičajen novinarski posao. Iako im je vrlo brzo postalo jasno da se lako može i poginuti, rat je mnogima bio kobno privlačna novinarska tema. Prema evidenciji Ministarstva informiranja, na području Hrvatske do početka listopada 1991. boravilo je 786 stranih izvjestitelja koji su se loše snalazili u hrvatskoj ratnoj svakodnevici (Mučalo, 1999., 128). Novinari iz inozemstva imali su dodatnih problema zbog jezične barijere. Uz to, strani izvjestitelji nisu bili upoznati s povijesnim okolnostima koje su prethodile ratu, pa se mnogo puta dogodilo da se Domovinski rat okarakterizira kao građanski rat (*civil war*). Nerazumijevanju i pogrešnome tumačenju, koje je vidljivo kod mnogih autora (Fracassi, 1994., 146-163), pridonosila je i neorganiziranost službi za informiranje i nepostojanje središnje informativne službe za inozemne novinare, pa su im se podastirale i nudile emotivne priče nedovoljne za nepristranu novinarsku analizu ili izvještaj (Mučalo, 1995., 128).

U Domovinskom ratu simpatije stranih novinskih izvjestitelja i medija bile su na strani Hrvatske, koju su nedvojbeno smatrali žrtvom velikosrpske agresije, iako se o nekim stranama rata premalo izvještavalo, tvrdi Božidar Novak (2005., 1020). Većina je bila šokirana neprijateljstvom i direktnim pucanjem na novinare. Do 17. listopada 1991. bilo je ubijeno 16 novinara, od toga 14 u Hrvatskoj. Ranjeno je ili zlostavljano oko 170 domaćih i stranih novinara. Gordan Lederer, snimatelj Hrvatske televizije, ubijen je 10. kolovoza 1991, a 17. kolovoza ubijen je i spaljen novinar *Glasa Slavonije* Stjepan Penić.

Svjesna kaosa ratnog stanja i informiranja u ratu, hrvatska je vlast 3. listopada 1991. donijela Uredbu o informativnoj djelatnosti za vrijeme ratnog stanja (Mučalo, 1999., 128). Uredbu je na prijedlog Vlade RH donio predsjednik dr. Franjo Tuđman. Bio je to prvi službeni dokument kojim su određena pravila novinarskog rada. Prema Uredbi, djelovanje sredstava priopćavanja usklađuje i nadzire Informativni štab RH. Štabom je rukovodio ministar informiranja RH (Milovan Šibl), a činile su ga osobe koje je imenovala Vlada RH i stručnjaci koje je imenovao sam ministar. Hrvatski radio i Hrvatska televizija definirani su kao središnja radijska odnosno televizijska postaja. Sve radijske i TV postaje u RH bile su dužne smjesta objaviti svako priopćenje Informativnog štaba RH.

Novinarska je djelatnost uvjetovana posebnim dozvolama za izvještavanje s područja ratnih sukoba. Dozvolu za izvještavanje domaćim i stranim novinarima daju zapovjedništva obrane na tim područjima. Bilo je zabranjeno raspačavanje tiska, emitiranje radijskih i TV priloga te promet i prikazivanje filmova: u kojima se objavljuju dokumenti ili podaci o oružanim snagama RH ili o obrani koji su vojna tajna; u kojima se čini krivično djelo pozivanja na nasilnu promjenu ustavnog ustrojstva RH; u kojima se objavljuju informacije štetne za obranu zemlje.

Uredba, između ostalog, određuje moguću cenzuru nad radom inozemnih novinara. O uvođenju i načinu provedbe cenzure odlučivao je Informativni štab RH. Iako nikad nije bila iskorištena protiv nekoga inozemnog novinara u Domovinskom ratu, ta je uredba izazvala negativnu reakciju javnosti. Najviše su bile sporne kazne zatvora od tri do pet godina u slučaju kršenja Uredbe. Međutim, smatra Novak, iza Uredbe su stajale i neke druge namjere. Radilo se i o sprječavanju nepoželjnih kritika i protoka informacija koje su upozoravale na problematično stanje rata s hrvatske strane. Prema Novakovom mišljenju, nezavisni mediji upozoravali su na pojave govora mržnje i širenje nesnošljivosti (Novak, 2005., 1012).

Često prozivana zbog svoga „cenzorskog“ djelovanja, Uredba je kazneno djelovala samo u slučaju *Slobodnog tjednika*, senzacionalističkog tabloida čiji je glavni urednik bio Marinko Božić. Prvi siječanjski broj ST-a u 1992. povučen je iz prodaje, bez mogućnosti žalbe. Bio je to prvi slučaj zabrane tiskovine u novoj Republici Hrvatskoj. Razlog takve odluke bio je tekst „Stenogram Jastrebovih¹ razgovora iz Vinkovaca“ u kojem je, prema obrazloženju rješenja, bio i dio podataka o oružanim snagama i obrani koji su vojna tajna te informacije štetne za obranu zemlje. *Slobodni tjednik* se posebno isticao u demoniziranju hrvatskih Srba i poticao na nepovjerenje prema srpskom stanovništvu. Taj list je npr. objavljivao imena, adrese i telefonske brojeve osoba srpske nacionalnosti koji su živjeli u gradovima koji su bili pod hrvatskom vlašću. Te osobe proglašavane su suradnicima pobunjenih Srba i JNA, KOS-ovcima, te su optuživane za organiziranje „pete kolone“ i „četničkih štabova“ (Thompson, 1995., 175-176). Ipak, kako zaključuje Nikica Barić, huškačko novinarstvo nije bilo karakteristično za cjelokupni tadašnji hrvatski tisak kao što „nam neki žele podmetnuti“ (Barić, 2005., 138).

Što se tiče ostalih propisa i uputa vezanih za ratno izvještavanje, u studenom 1991. Ministarstvo informiranja RH poslalo je na adrese općinskih kriznih

1 Mile Dedaković Jastrebović, zapovjednik obrane Vukovara.

štabova tekst Upute za novinare (Sapunar i Beš, 1995., 157). Uputa za novinare odredila je da za izvještavanje s terena novinari moraju imati akreditaciju koju daje Ministarstvo informiranja. Akreditacija je bila obvezna za sve novinare, osim za one iz lokalnih medija na tom području. Ministarstvo je posebnim dopisom zatražilo od urednika i popise novinara ratnih izvjestitelja kojima je akreditacija „priječno potrebna“. Za sam rad na terenu obvezna je bila dozvola zapovjedništva tog područja, koje daje i dozvolu za obilazak pojedinih područja. Obilazak može biti uvjetovan pratnjom osobe iz službe informiranja pri zapovjedništvu. Uputa je redom nabrojila koje informacije nije dopušteno prikupljati ni objavljivati: brojačano stanje i organizaciju vojnih snaga, položaj vojnih postrojbi, naoružanje i količinu streljiva, planove ratnih operacija, kretanje vojnih transporta i opskrbe. Uputa pri kraju sadrži i uobičajeno upozorenje da pri snimanju treba izbjegavati kadrove koji definiraju borbene položaje u odnosu na prepoznatljive točke u prostoru, a radi očuvanja ljudskog digniteta izbjegavati snimanje teško ranjenih i poginulih.

Sredinom ožujka 1992. Ministarstvo obrane donijelo je Uredbu o informiranju kojom su određeni uvjeti i dana pravila o načinu komuniciranja vojnika, dočasnika i časnika Hrvatske vojske sa svim informativnim kućama, domaćim i inozemnim. Uredba, između ostalog, nalaže obvezu „prethodnog odobrenja“ za komunikaciju s novinarima, upućujući kako je prije potrebno znati, osim informativne kuće, kakav je koncept javnog nastupa i kakva će pitanja biti postavljena. Iznimku su činile jedino službe informiranja (Mučalo, 1999., 127).

Može se zaključiti da je hrvatsko novinarstvo za vrijeme ratnog stanja doista, kao što smo već s drugim autorima ustvrdili, „tapkalo“ u mraku, ili bolje rečeno moralo se – jer je na to bilo prisiljeno – formirati i razvijati „u hodu“ i uz takvu otegotnu okolnost kakvu predstavlja rat. Ratni izvještaji su zato najviše ovisili o tome koliko su novinari bili spretni i sposobni doći do određenih podataka. Domovinski rat je u određenom smislu bio nepripremljen rat u kojem je novinar imao daleko veću odgovornost za ono što će prenijeti javnosti jer od samih početaka nije imao posebnih službi i izvora koji bi ga opskrbljivali, ili je to bilo poluslužbeno i neorganizirano.

Kada govorimo o izvještavanju za vrijeme Domovinskog rata svakako ne bismo smjeli zaboraviti ni veliki doprinos Vukovarskog radija i *Vukovarskih novina* te njihovih novinara. Povijest suvremenog hrvatskog ratnog novinarstva ne može se zamisliti bez stotinu dana vukovarskog pakla, a novinari Vukovarskog radija i *Vukovarskih novina* (Siniša Glavašević, Josip Estereicher, Alemka Mirković, Vesna Vuković, Branimir Polovina, Zdravko Šeremet i ostali) bili su njihovi heroji. Ti su novinari svakodnevno, pod najnepovoljnijim ratnim okolnostima, slali izvještaje o stanju u Vukovaru i okolici. Vjerojatno su svima u sjećanju pozivi glavnog urednika Vukovarskog radija i ratnog izvjestitelja Siniše Glavaševića za pomoć opkoljenom gradu i njegova legendarna poruka „Vukovar neće pasti!“ (Novak, 2005., 1022). Glasovi koji su se čuli iz vukovarskog etera na kraju su ostali jedina veza grada s ostatkom Hrvatske; sve ostale veze i putove neprijatelj je presjekao i na kraju je grad pao u njihove ruke. „Nakon što su agresorska JNA i četnici zauzeli Vukovar, Siniša Glavašević je odveden 19. studenoga 1991. iz vukovarske bolnice i od tada mu se izgubio trag. Ekshumiran je iz masovne grobnice Ovčara i identificiran, tako da se pretpostavlja da je ubijen istoga dana kada je odveden,

19. studenoga. Najupečatljiviji i najvjerodostojniji glas ratom razaranog i ubijenog Vukovara nakon smrti je primio i jednu od najznačajnijih nagrada na području novinarstva. Siniši Glavaševiću je dodijeljena 'Premio Brajnović' za 2001. godinu posthumno" (Labaš, 2010., 175).

Srpska novinarka Žarka Radoja hrvatske je medije kasnije optužila da su u vrijeme opsade i pada Vukovara koristili semantiku šutnje kako bi prikrili stvarne činjenice i time stanovništvu dali lažnu iluziju, privid da vojska nije izgubila dio teritorija.² Također ima autora, poput Marka Thompsona i Danka Plevnika, koji će optužiti većinu hrvatskih medija da su sve činili u službi vladajuće stranke i njihove ideologije, te da su lagali, prešućivali i namještali informacije za njih (Thompson, 1995., 118-185). Međutim, na primjeru Vukovara Mirko Galić ističe da hrvatski novinari nisu imali što lagati u svojim izvještajima jer je činjenica da je grad bio kontinuirano napadan i da su njegovi stanovnici samo branili svoje živote, svoj grad i svoju zemlju. Što se stila pisanja tiče, tekstovi pisani u vrijeme najjačih ratnih razaranja koristili su neprimjerena imena za imenovanje čitavog jednog naroda kao krivca za sve nevolje, ističe Thompson („Srbi“ opet napadaju, JNA se naziva „srbokomunističkom okupacijskom armijom“ ...). Koriste se pogrđni nazivi poput „perverzni Jugoslaveni“, Bošnjake se naziva „muhamedancima“, pripadnike srpske nacionalne manjine „srbijanerima“. Najviše takvih tekstova nalazilo se, ističu Malović i suradnici, u tiskovinama poput *Hrvatskoga slova*, *Tomislava* i *Naroda* (Malović, 2007., 93).

Međutim, kako je već navedeno, Barić konstatira da huškačko novinarstvo nije bilo karakteristično za sav tadašnji hrvatski tisak (Barić, 2005., 138). To je sigurno istina, posebno ako se uzme u obzir ono što je bilo karakteristično za suprotnu stranu. „Rat u Hrvatskoj će, dakle, ostati zabilježen i kao rat u kojem nije bilo cenzure, što može zvučati i kao pohvala, ali i kao kritika, ovisno s kojeg se aspekta analizira. S obzirom na važnost novinarskog izvještavanja iz ratnih situacija, NATO je na svojim primjerima vrlo jasno pokazao kako tretira slobodu novinarskog rada. Parafrazirajući izreku o topovima i muzama, suvremena je ratna strategija jasna: Dok topovi grme, novinarstvo nije slobodno“ (Mučalo, 1999., 133).

2. Cilj istraživanja

Borbena moral je jedna od vrijednosti koju mediji potiču u ratnom stanju. No, postavlja nam se pitanje što je s moralom samih medija, što je s njihovom etikom i „njihovom istinom“? Freimut Duve³ je 3. travnja 1999. za *Deutsche Welle* u emisiji na hrvatskom jeziku izjavio da je „rat u Jugoslaviji medijski rat“ (Malović, 1999., 104). Britanski novinar William Shawcross,⁴ jedan od urednika knjige *Kovanje rata* Marka Thompsona, također tvrdi da među najubojitija oružja što su uništila

2 Usp. <http://www.e-novine.com/feljton/32525-Znamo-znati-ubiti-grad.html>, 12. 5. 2012.

3 Njemački publicist i političar, 1997. izabran za predstavnika za slobodu medija Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE).

4 William Shawcross bio je direktor odbora izdavača ARTICLE 19, Međunarodnog centra za borbu protiv cenzure.

bivšu Jugoslaviju ulazi medijska propaganda, osobito ona njena vrsta koja je korištena za poticanje nacionalne mržnje i straha (Thompson, 1995.), u čemu mu se priključuje i Claudio Fracassi, koji otvoreno optužuje ne samo za dezinformaciju i manipulaciju novinara i medija, nego i za laž koju su prenijeli mediji, a kojom je – prema njegovim tvrdnjama – započeo „rat koji nije bio rat“ u Sloveniji (Fracassi, 1994., 147).

Već i te tvrdnje mogu se smatrati dovoljnim povodom da preispitamo, s jedne strane, njihovu utemeljenost i istinitost te da si s druge strane za cilj istraživanja postavimo utvrđivanje razine etičnosti i funkcioniranje izabranih hrvatskih tiskovnih medija u Domovinskom ratu, a koje su neki domaći i inozemni autori stavili na „optuženičku klupu“. Činjenica da ćemo se baviti pitanjem etičnosti medija u ratnim okolnostima za sobom povlači i cijeli niz drugih pitanja od kojih su neka povezana sa samim novinarima, sa svim njihovim ljudskim vrlinama i manama, „s više ili manje razvijenom osobnom etikom, višim ili nižim stupnjem obrazovanja i profesionalnog iskustva“ (Labaš, 2007., 105). Činjenica je međutim da se mediji ne mogu smatrati kvalitetnima i profesionalnim ako ne poštuju deontologiju svoje struke i univerzalna etička načela. William Porter poručuje kako je „neosporna činjenica da medijski proizvodi potiču na dobro ili zlo ljude koji ih čitaju, slušaju ili gledaju“ (Plevnik, 2003., 10). Novinarska je etika u središtu našega istraživanja i zato što su i „sami mediji ratno oružje“ (Kunczik i Zipfel, 1997., 262), pa su često u opasnosti od subjektivnosti i pristranosti, poticanja mržnje i obmanjivanja javnosti. Također, istražiti ćemo koliko se mediji vode osobnim i profesionalnim moralnim načelima pri izvještavanju, poštuju li i štite li ugled i čast poginulih, ranjenih i nemoćnih te posebno osakaćene djece i maloljetnika, čije fotografije dopijevaju u novine i na naslovnice. U radu ćemo također analizirati i verificirati kolika je važnost medija u poticanju nacionalizma, odnosno privrženost *svome* i podsticanju mržnje prema neprijatelju. Pri tome ćemo također utvrditi je li nacionalizam nužno negativna pojava, može li taj pojam sadržavati pozitivne konotacije kao što su ljubav prema vlastitome domu, narodu i domovini, a da nas ne tjera nužno na mržnju prema Drugome i Drukčijemu.

Kao sporedan cilj ispitat ćemo važnost propagande u stvaranju mržnje i animoziteta prema neprijatelju. Brojni novinski prilozi u ratnom razdoblju obiluju krilaticama koje čitatelj direktno ne doživljava kao propagandu, ali to su pomno birani naslovi i sintagme: „Mi ne želimo rat, neprijatelj je isključivi krivac za sve, naši gubici su neznatni, a neprijateljevi golemi...“ (Kunczik i Zipfel, 1997., 267). Takve krilatice imaju važnu ulogu jer svjesno, a često i nesvjesno, utječu na čitatelja i njegove stavove. Pokušat ćemo odgovoriti i na sljedeća pitanja: kakvo je ratno novinarstvo u praksi, kakve fotografije prate ratne priloge, navodi li novinar za vrijeme rata izvore informacija, piše li samo o svojoj strani ili navodi i širi kontekst teme. Uz pomoć teorije ratnog izvještavanja te na temelju interpretacije rezultata istraživanja doći ćemo do kritičkih promišljanja i odgovora na sljedeća pitanja: „Trebali li novinar u ratnim prilikama podupirati svoje vojne i policijske snage bez zadržke i bez iznimke bez obzira na to kako se ponašali njihovi pripadnici? Trebali li novinar izvještavati o svemu što je vidio i čuo bez obzira na posljedice? Trebali li objavljivati informacije u slučaju da nije moguće provjeriti što se zapravo dogodilo?“

Koji su mogući razlozi da se to učini ili ne učini? Postoji li granica i gdje je ona?⁵ I na kraju, prenose li se u medijima informacije i podaci koji mogu naštetiti drugome, koji su neprovjereni i nepouzdana, a ipak se s njima izlazi u javnost?

2.1. Metodologija istraživanja

S obzirom na predmet istraživanja odlučili smo se za studiju slučaja (*case study*), koja se definira kao „empirijsko istraživanje koje proučava suvremeni fenomen unutar njegova stvarnoga životnog konteksta, osobito kada su granice između fenomena i konteksta nisu očite“ (Yin, 2007., 24). „Kao obuhvatna istraživačka strategija, studija, tj. analiza odabranih slučajeva uključuje korištenje različitih metoda s namjerom detaljne analize jednog ili više odabranih slučajeva koji se odnose na jednaku ili sličnu temu ili problem istraživanja“ (Tkalac Verčić i sur., 2010., 94). Središnja korištena metoda bila je analiza sadržaja, a kao pomoćne metode odabrane su komparativna i deskriptivna metoda. Vujević analizu sadržaja definira kao metodu za „prikupljanje podataka iz informacijskog materijala: iz knjiga, časopisa, novina, s radija, televizije i interneta“ (Vujević, 2006., 153), a mi smo se odlučili za analizu sadržaja novina kojom se „prikupljaju podaci iz informacijskog materijala i tekstova općenito, a osobito je razvijena u području analize masovne komunikacije“ (Tkalac Verčić i sur., 2010., 91).

U našem istraživanju izabrali smo relevantan i upečatljiv slučaj kao primjer za istraživanje novinarske etike, utjecaja medija u ratu i sam način njihova funkcioniranja u ratnim uvjetima. Budući da je sam Domovinski rat, poput svih ratova, vrlo složen fenomen koji je imao svoj intenzitet i trajanje, bilo je potrebno izdvojiti određenu građu i određeno razdoblje u kojem ćemo provoditi istraživanje. Građa na kojoj se istraživanje temelji konkretno je novinsko izvještavanje o Vukovaru, hrvatskom gradu koji je pretrpio najveća razaranja i najužasnije ratne tragedije. Analiza je provedena na dva vodeća nacionalna hrvatska dnevna lista – *Vjesniku* i *Večernjem listu* te na regionalnom dnevnom listu s ratom zahvaćenoga područja, *Glasi Slavonije*. Uzorak istraživanja čine sveukupno 84 dnevna izdanja novina. Za temeljnu jedinicu analize odabrali smo novinski prilog, a ukupno ih je analizirano 354 u trima navedenim dnevnim listovima. Razdoblje istraživanja obuhvaća dva tjedna u mjesecu kolovozu i rujnu 1991. (od 25. kolovoza do 7. rujna 1991.), definirana kao početak rata u Vukovaru, i dva tjedna u studenom 1991. (od 10. do 23. studenoga 1991.), definirana kao slom hrvatske obrane i pad grada. Uzimanje dvaju krajnjih datuma – s jedne strane početka agresije na Vukovar, a s druge pada grada u agresorske ruke – daje dobru i relevantnu podlogu našem istraživanju na ciljanoj i reprezentativnoj uzorku. U ovome smo radu proveli ujedno kvantitativnu i kvalitativnu analizu sadržaja svih priloga vezanih uz temu istraživanja.

Kriterij pri odabiru novinskih priloga iz dnevnih novina bio je tematski (rat), odnosno analizirani su svi prilogi koji su izravno ili neizravno povezani s ratom na vukovarskom području. Za potrebe ovoga rada samostalno smo izradili analitičku

5 <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/napravi-vlastiti-eti-ki-kodeks>, 23. 4. 2012.

matricu pogodnu za naše istraživanje. Matricu smo podijelili na nekoliko dijelova. Prvi dio sadrži osnovne značajke analiziranih priloga te obuhvaća kategorije kao što su dan objave članka, rubrika te stranica na kojoj je prilog objavljen, vrsta, veličina i stil priloga, pozicioniranje te autor novinskog priloga. Također se postavlja pitanje izvora informacija. Drugi dio se odnosi na grafičku opremu novinskog priloga. Taj su dio činile kategorije vizualne prezentacije priloga, povezanosti teksta i slike te odnosa teksta i grafičke opreme. U trećem dijelu analiziramo naslove priloga: odgovaraju li naslovi sadržaju teksta, najavljuje li se tekst na naslovnoj stranici, kakav je tip naslova te kakva je vrijednosna orijentacija naslova. U četvrtom smo dijelu analizirali dubinu obrade teme, odnosno novinarov pristup. Obraduje li novinar temu subjektivno i pristrano ili su zastupljene sve strane? Koristi li se novinar u svom izvještavanju pogrdnim nazivima potičući tako na mržnju i omalovažavanje neprijatelja? Koliko je prisutna novinarska etika u samom izvještavanju, poštuju li se pravila različitih novinskih kodeksa i koliko se novinar vodi temeljnim ljudskim etičkim načelima i poštuje li integritet svake osobe. Peta kategorija koju smo analizirali odnosi se na karakter i funkciju samih priloga te na stavove na koje oni potiču: je li riječ o buđenju nacionalne svijesti, poticanju čitatelja na odlazak u rat, spremnosti na obranu vlastitoga doma i poticanju na ljubav prema domovini.

Bitno je naglasiti i to da se u ovom istraživanju ne bavimo Domovinskim ratom i samim padom grada Vukovara kao povijesnom činjenicom. Isključivi je fokus ovoga rada medijsko praćenje tog događaja (pri čemu su mediji, dakako i povijesni izvor) te analiza etičnosti priloga odabranih medija.

2.2. Temeljni istraživački ciljevi, pitanja i hipoteze istraživanja

Temeljni su istraživački ciljevi sljedeći:

- Proveriti kakvu ulogu imaju mediji u ratu i na koji način funkcioniraju.
- Istražiti vode li se mediji u ratnom razdoblju istinom kao temeljem novinarske etike, ostalim etičkim načelima i osobnim moralom samog izvjestitelja ili u izvještavanju vladaju neki drugi kriteriji.

Specifična su istraživačka pitanja na koja je usredotočeno istraživanje sljedeća:

- Jesu li dnevne novine imale bitnu ulogu u izvještavanju o napadu na Vukovar tako što su pravovaljano i informativno obavještavale javnost o tome što se događa?
- Je li se u dnevničkim novinama pisalo na objektivan način o vukovarskom stradanju, uzimajući u obzir više strana?
- Je li medijsko izvještavanje poticalo mržnju, odnosno budilo negativne osjećaje prema neprijatelju?
- Je li medijsko izvještavanje u dnevničkim novinama budilo domoljublje kod čitatelja, tj. poticalo na buđenje nacionalne svijesti?

- Primjećuje li se u dnevnim novinama cenzura/samocenzura kao jedan od instrumenata rata?
- Koliko su svakodnevne objave o ratu u Vukovaru bile moralne i koliko su prolazile kroz tri „Sokratova sita“ (Labaš, 2006., 66): istinitosti, nužnosti i dobrote?

Osnovne hipoteze koje smo provjerili ovim radom su sljedeće:

H1: Izvještavanje o ratu atraktivna je i važna novinska tema.

H2: Mediji u ratu izvještavaju subjektivno, jednostrano i pristrano.

H3: Novinski prilogi o ratnim događanjima i stradanjima praćeni su pogrdnim komentarima te neprimjerenim i neetičnim fotografijama.

H4: Hrvatski mediji u ratu su poticali na nacionalizam.

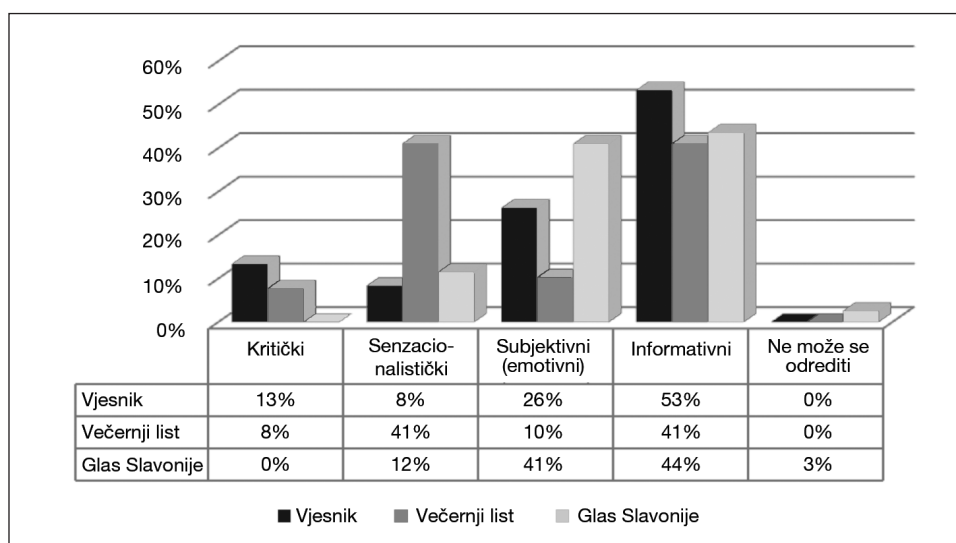
H5: Hrvatski mediji u ratu su propagirali mržnju prema Srbima.

3. Rezultati istraživanja i njihova interpretacija

Nakon što su prikupljeni, podaci su grafički prikazani i interpretirani s obzirom na postavljene hipoteze i dosadašnje teorijske spoznaje. S obzirom na to da smo imali dva vremenski odvojena razdoblja u istraživanju, rezultate smo podijelili na prvo (od 25. kolovoza do 7. rujna 1991.) i na drugo razdoblje istraživanja (od 10. studenog do 23. studenog 1991.). Takvu podjelu smatrali smo bitnom zato što ta dva razdoblja predstavljaju početak i kraj rata na vukovarskom području, odnosno

Grafikon 1.

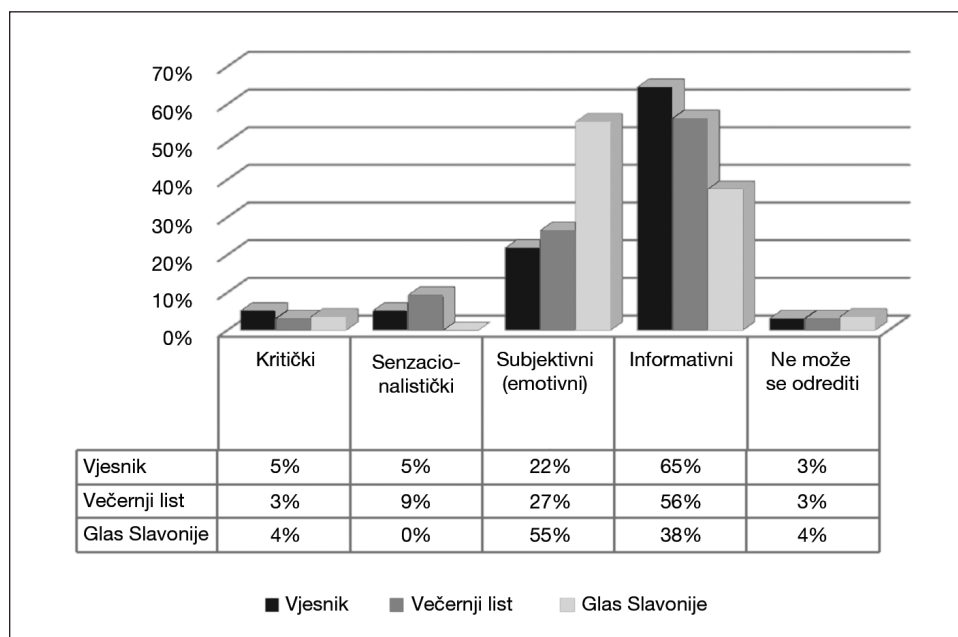
Stil novinskih priloga u 1. razdoblju istraživanja

početak agresije i konačni pad grada. Sukladno tome, rezultati koji su se dobili u 1. razdoblju razlikuju se od podataka dobivenih u 2. razdoblju istraživanja. Rezultate prikazujemo u grafikonima i tablicama paralelno, uz napomenu da smo za ovaj rad morali odabrati tek neke od dobivenih rezultata koji odražavaju ne samo profesionalnu logiku nego ponajprije etički pristup uredništava i novinara jer ukupni rezultati nadilaze okvire ovakvoga rada.

Grafikon 2.

Stil novinskih priloga u 2. razdoblju istraživanja

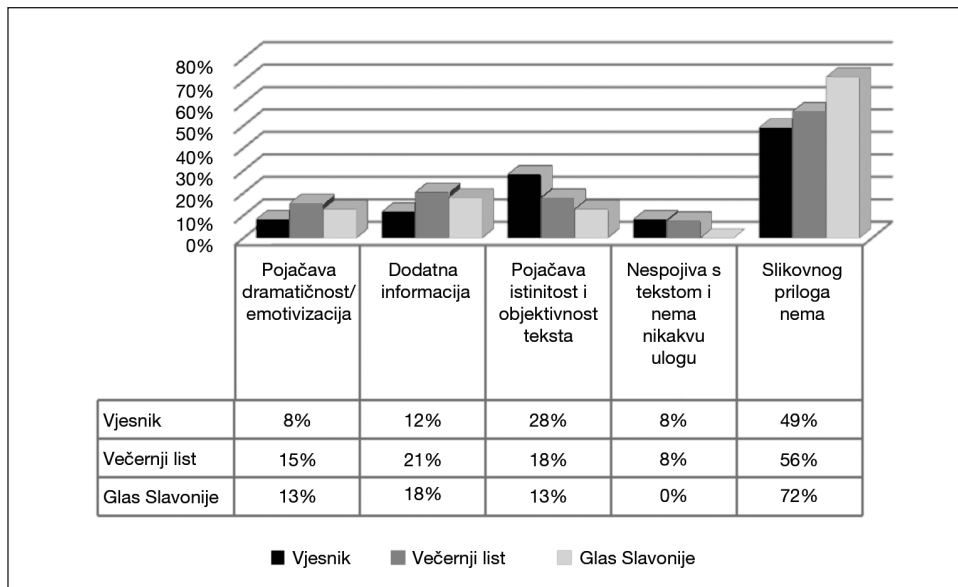

Rezultati analize stila novinskih priloga u prvom razdoblju istraživanja pokazuju da je kod sva tri lista prevladavao informativni stil. *Vjesnik* je u tom pogledu prednjačio pred *Večernjim listom* i *Glasom Slavonije*, donoseći pritom i neke priloge koji su bili pisani kritičkim stilom. *Večernji list* se u jednakoj mjeri koristi senzacionalističkim i informativnim izvještavanjem (41 posto), a *Glas Slavonije* jednako koristi subjektivnim, tj. emocionalnim i informativnim stilom (41 posto).

U drugome razdoblju istraživanja *Vjesnik* se i dalje najviše koristi informativnim stilom, pa je postotak informativnih priloga čak porastao, a ono što nas je pozitivno iznenadilo jest činjenica da je *Večernji list* u odnosu na prvo razdoblje objavljivao više priloga pisanih informativnim stilom, a manje onih senzacionalističkih. *Glas Slavonije* je i u 2. razdoblju potvrdio primat dnevnih novina koje piše subjektivno, manje u svrhu objektivnog izvještavanja, a više u smislu probuđivanja osjećaja kod svojih čitatelja.

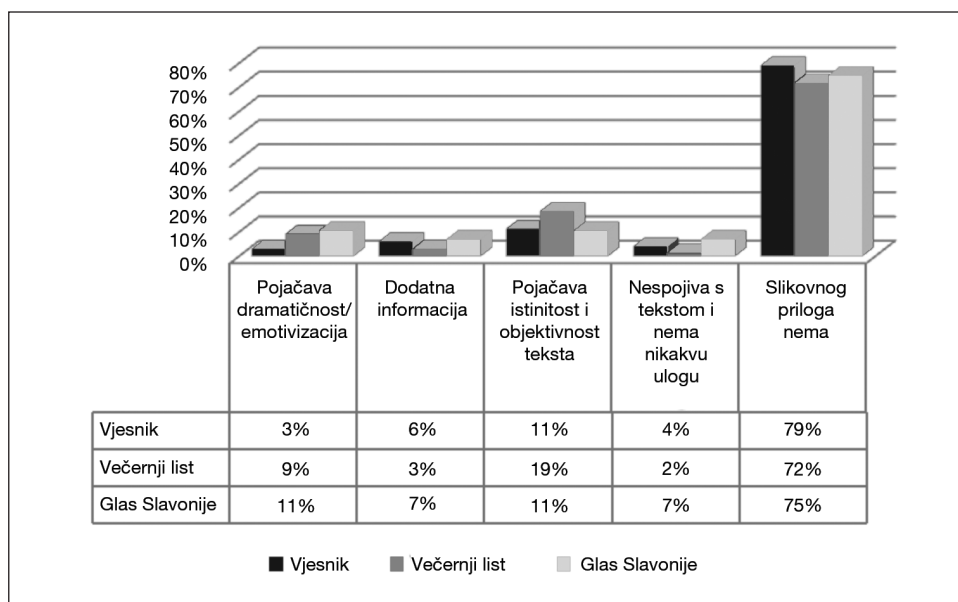
Grafikon 3.

Uloga slikovnog priloga u 1. razdoblju istraživanja

Grafikon 4.

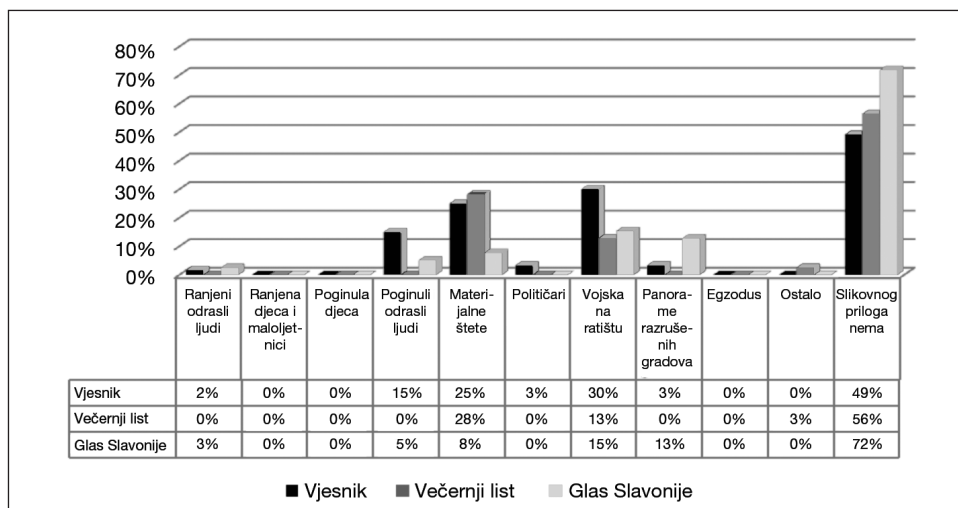
Uloga slikovnog priloga u 2. razdoblju istraživanja

U teoriji se često naglašava kako je fotografija samo jedan od oblika novinarstva i da stoga predstavlja određenu informaciju što su u 1. razdoblju istraživanja naši rezultati i potvrdili. Kod *Večernjeg lista* i *Glasa Slavonije* fotografije su uglavnom imale ulogu dodatne informacije, a u *Vjesniku* pojačavale istinitost i objektivnost.

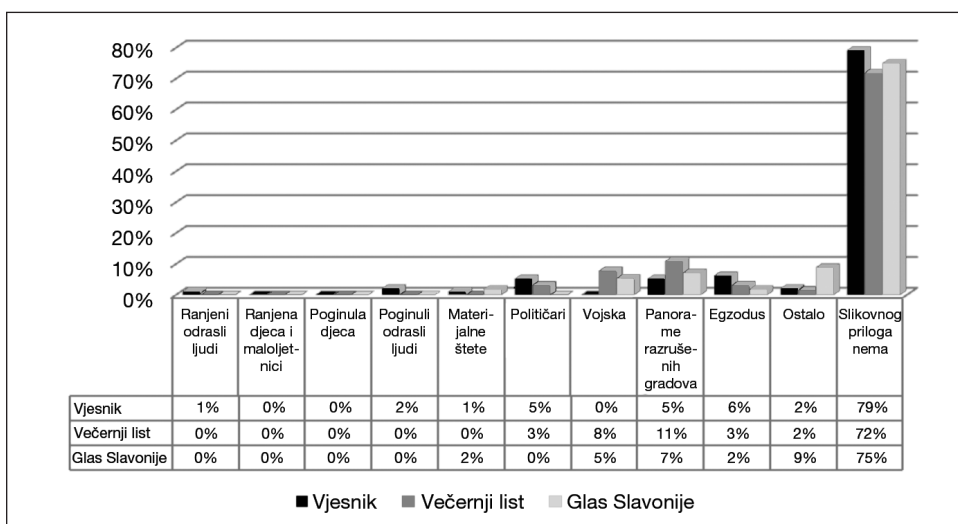
Grafikon 5.

Tema slikovnih priloga u 1. razdoblju istraživanja

Grafikon 6.

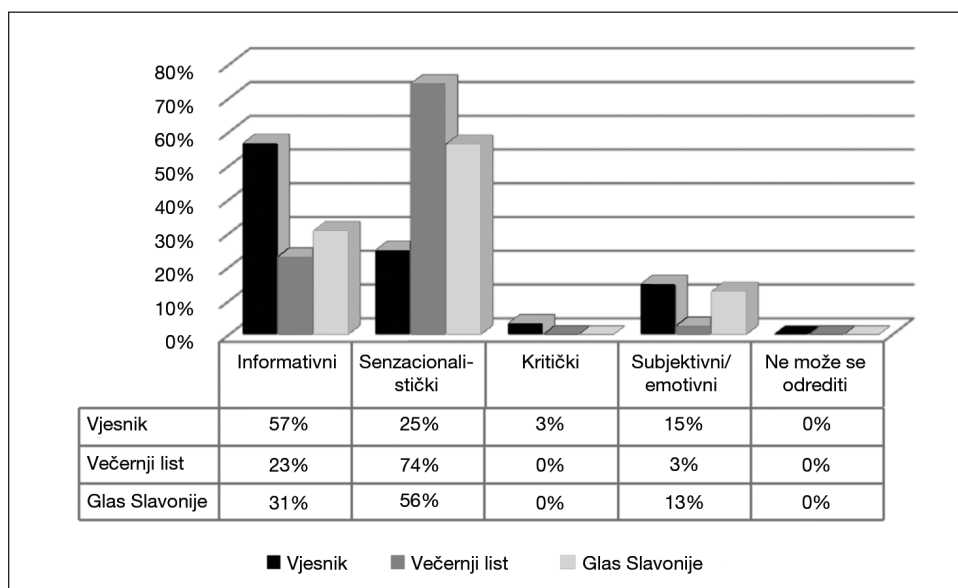
Tema slikovnih priloga u 2. razdoblju istraživanja

Želeći ispitati kriterije etičnog izvještavanja u ratnim okolnostima, analizirali smo i teme slikovnih priloga. U prvom razdoblju istraživanja glavne teme fotografija bile su materijalne štete koje su uzrokovale neprijateljska razaranja, zatim prikaz vlastitih vojnika na ratištu i u nešto manjoj mjeri panorame razrušenih gradova. Također, u *Glasu Slavonije* imamo malen postotak fotografija na kojima su ranjeni i mrtvi odrasli ljudi. U drugome razdoblju istraživanja ponovno imamo fotografije na kojima se nalaze razrušeni gradovi, a javljaju se i fotografije ljudi u izbjeglištvu i napuštanju svojih domova. Na temelju analize možemo zaključiti da fotografije uglavnom nisu bile neprimjerenog sadržaja odnosno da nisu bile skandalozne i šokantne i nisu prikazivale ljudske patnje.

Grafikon 7.

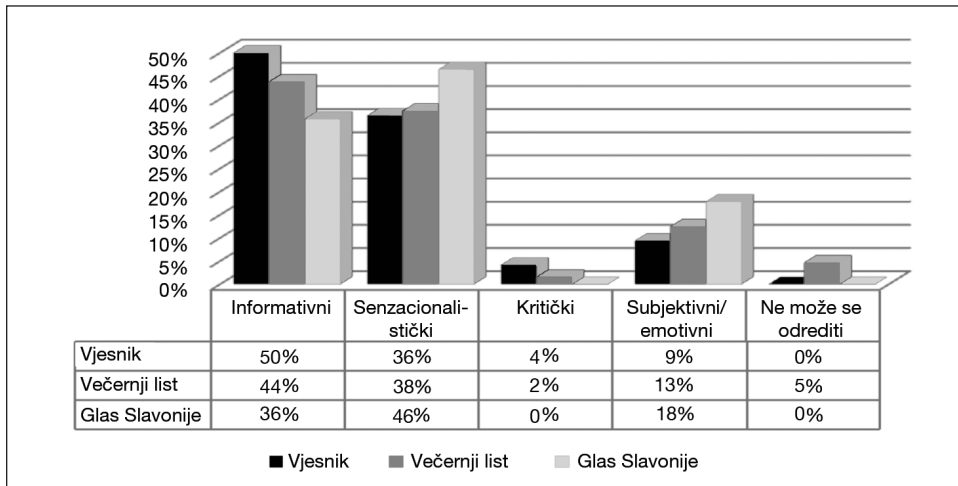
Vrste naslova u 1. razdoblju istraživanja

Vrste naslova u 1. razdoblju istraživanja pokazuju da je jedino *Vjesnik* u više od pola svojih priloga koristio informativne naslove, dok *Večernji list* ima tek 23 posto informativnih i čak 74 posto senzacionalističkih naslova. Time se još jednom potvrđuje (polu)tabloidna priroda *Večernjeg lista*, odnosno tendencija da se nagine senzacionalističkim, upečatljivim i pomalo šokantnim naslovima. *Glas Slavonije* u više od polovice svojih tekstova koristi senzacionalističke naslove, ali prisutni su i oni emotivni. Iznenađuje što je *Večernji list* gotovo prepolovio svoje senzacionalističke naslove u 2. razdoblju istraživanja te povećao postotak informativnih naslova. *Glas Slavonije* u tom razdoblju ima 5 posto više informativnih naslova, a 10 posto manje senzacionalističkih.

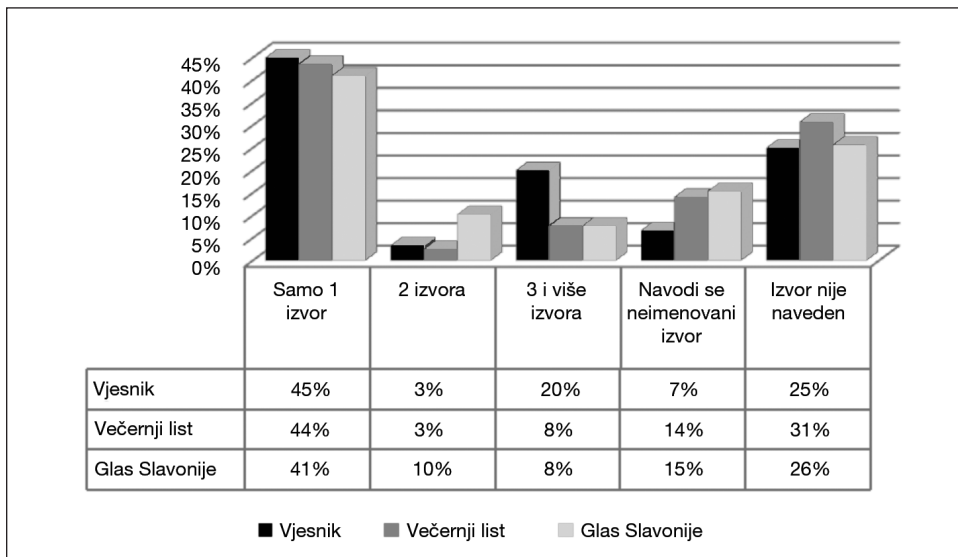
Grafikon 8.

Vrste naslova u 2. razdoblju istraživanja

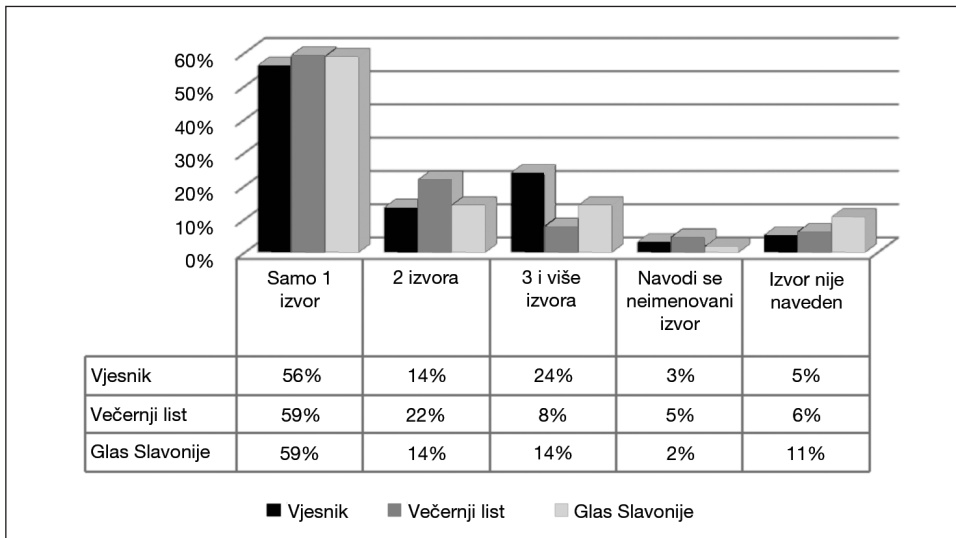
Grafikon 9.

Izvori podataka u 1. razdoblju istraživanja

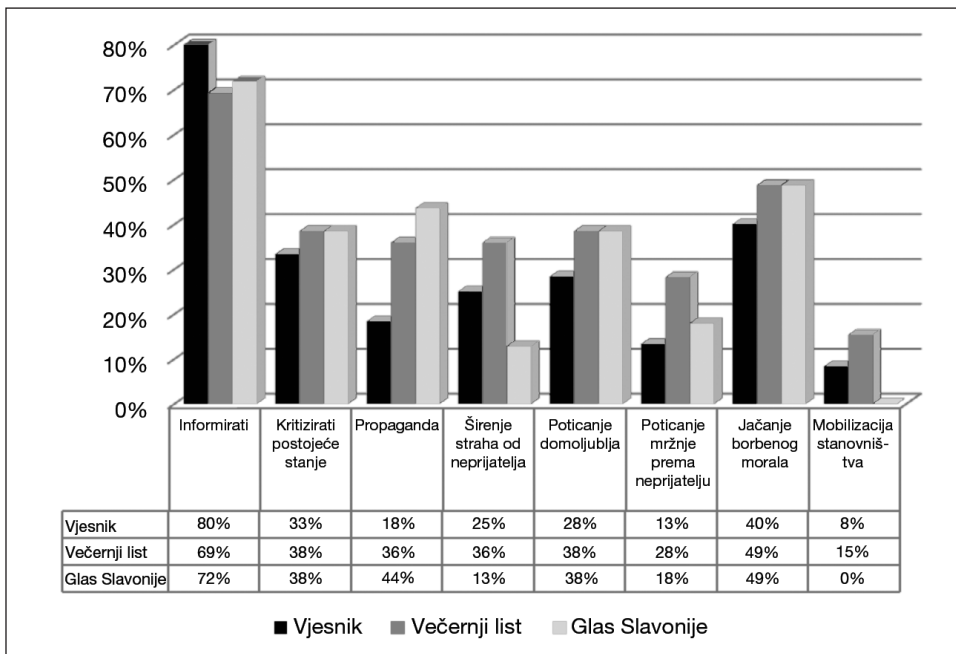
Grafikon 10.

Izvori podataka u 2. razdoblju istraživanja

Grafikon 11.

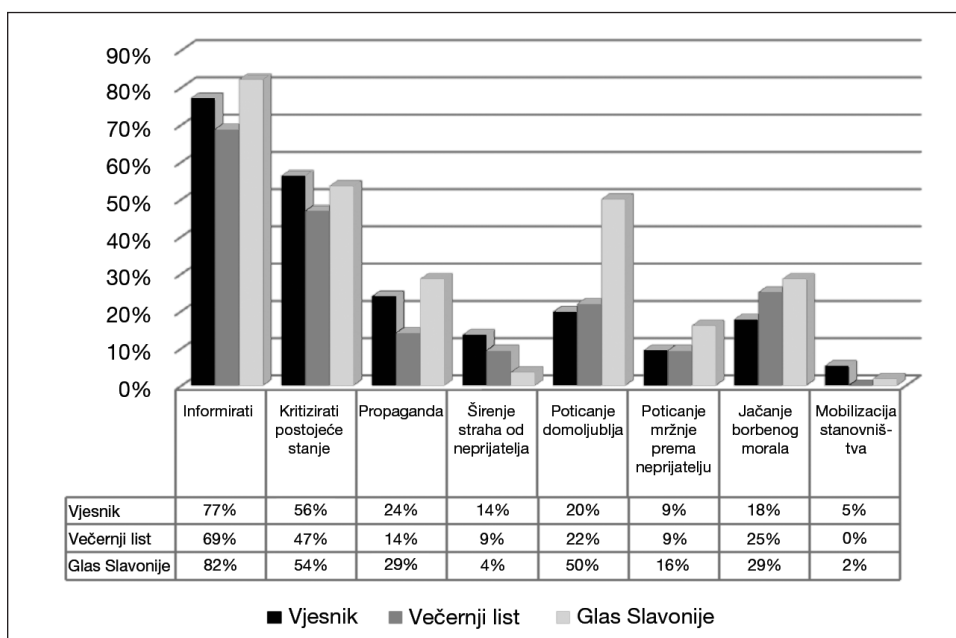
Funkcija novinskih priloga u 1. razdoblju istraživanja

Jedno od osnovnih etičkih načela jest da novinar mora provjeriti informaciju i koristiti najmanje dva međusobno nezavisna izvora, a američki teoretičari čak preporučuju uključivanje trećeg izvora kako bi tekst bio što objektivniji (Bešker i Obad, 2004., 118). Iz navedenih rezultata vidimo da se analizirani listovi nisu držali zadanih načela i da se većinom oslanjaju na samo jedan izvor. Taj postotak se povećava u 2. razdoblju istraživanja i premašuje 50 posto kod svih listova. No, u 2. razdoblju se povećava i postotak informacija dobivenih iz dva, tri i više izvora što je u skladu s etičkim i profesionalnim novinarskim kriterijima.

Grafikon 12.

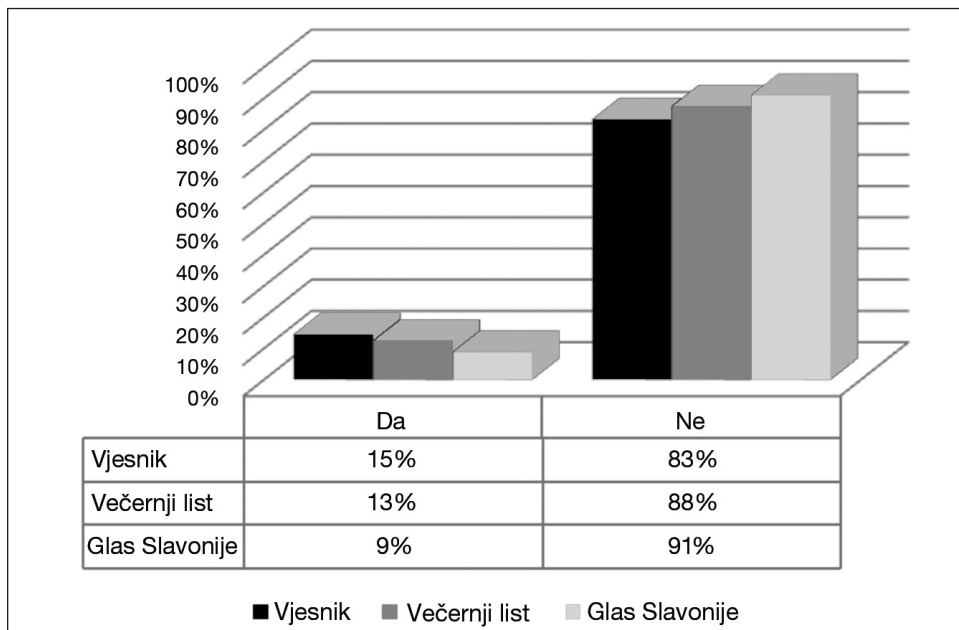
Funkcija novinskih priloga u 2. razdoblju istraživanja

Iznenaduje nas podatak da su propaganda, kao direktna ili indirektna funkcija priloga, jačanje borbenog morala, poticanje domoljublja i strah od neprijatelja izraženiji u 1. razdoblju istraživanja nego u drugom, kad je rat u Vukovaru već bio u najrazvijenijoj fazi. Na temelju toga možemo zaključiti da su u 1. razdoblju novinari još entuzijastično i s nadom u pomoć pratili ratne događaje. Svojim tekstovima bodrili su javnost, dizali moral, jačali domoljublje i pokušavali ohrabriti ljude da se idu boriti za vlastitu domovinu, dok u 2. razdoblju donose većinom obične informativne tekstove.

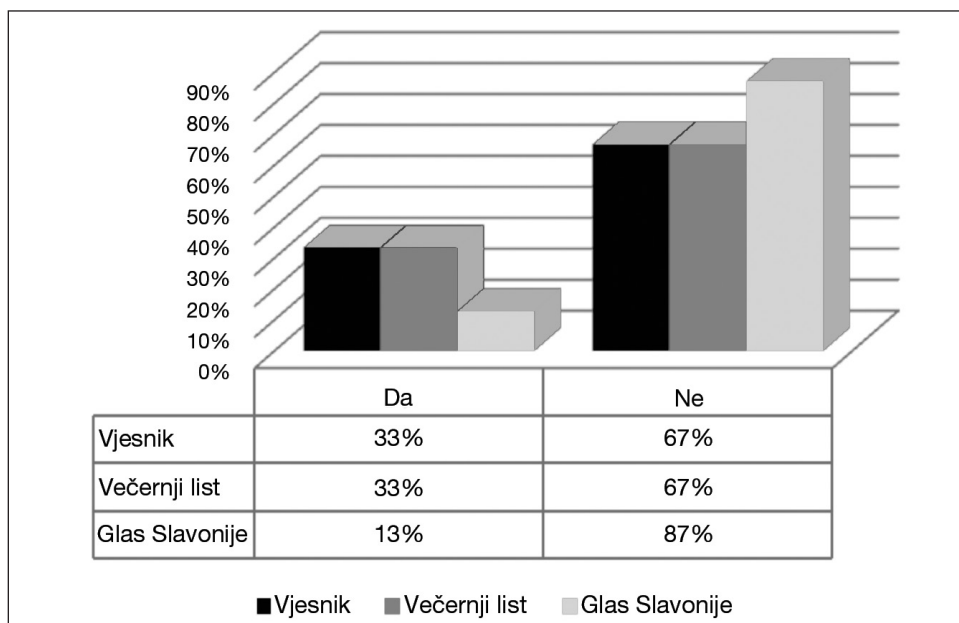
Grafikon 13.

Prisutnost pogrdnih naziva u novinskim priložima u 1. razdoblju istraživanja

Grafikon 14.

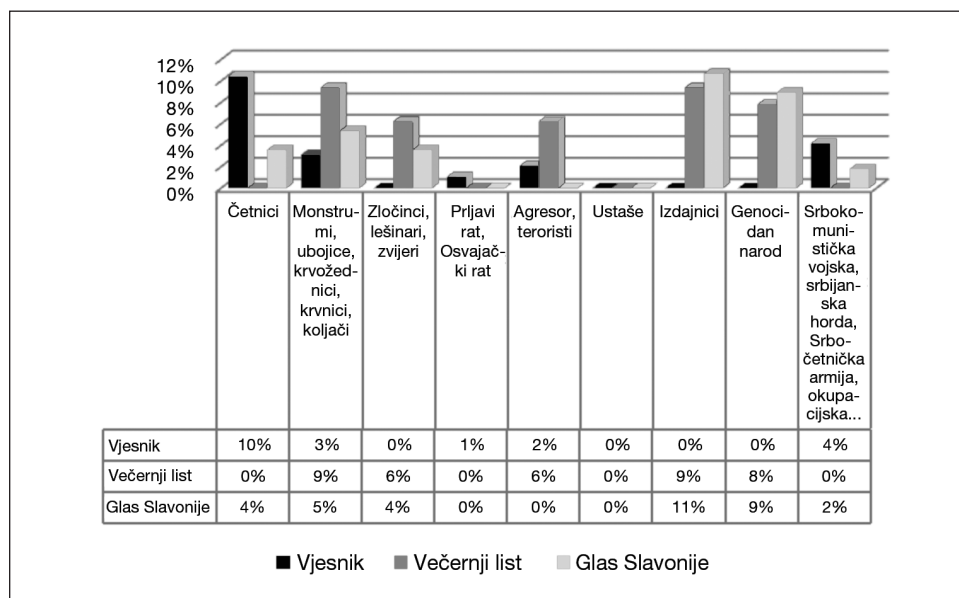
Prisutnost pogrdnih naziva u novinskim priložima u 2. razdoblju istraživanja

Prisutnost pogrđnih naziva je u 2. razdoblju nešto veća nego u 1. razdoblju. Iako smo takav rezultat očekivali kada smo započeli istraživanje, iznenadio nas je malen postotak pogrđnih naziva. S obzirom na to da smo prije istraživanja proučili određenu literaturu vezanu za rat i medijsko izvještavanje u Domovinskom ratu, u kojima se hrvatske medije čak i optuživalo za širenje mržnje, očekivali smo veći postotak pogrđnih naziva, čak elemente govora mržnje.

Grafikon 15.

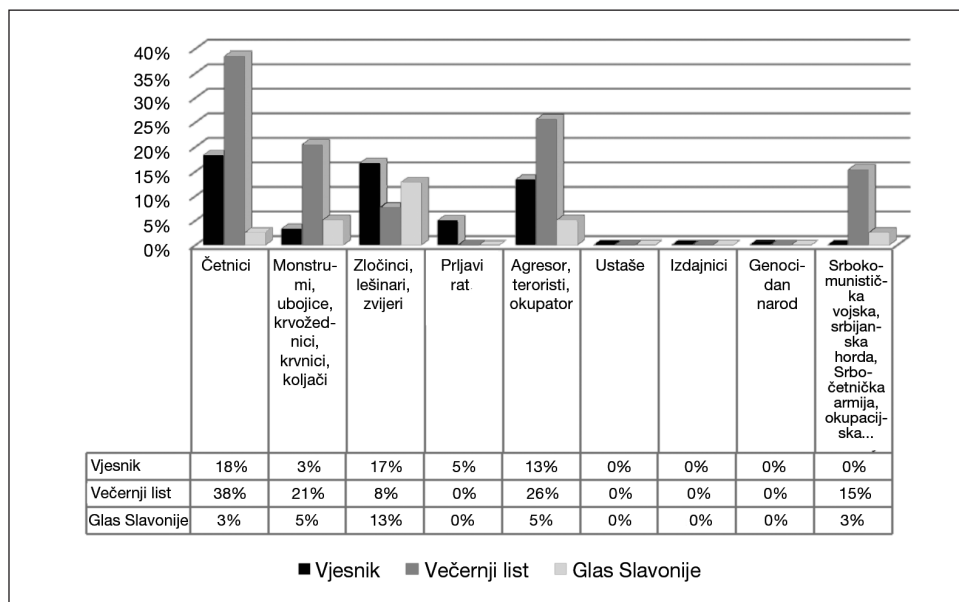
Pogrđni nazivi u novinskim prilogama u 1. razdoblju istraživanja

Najučestaliji pogrđni nazivi bili su rezervirani za neprijateljsku vojsku. Umjesto naziva „Jugoslavenska narodna armija“ te „srpske paravojne jedinice“, u tekstovima nailazimo na nazive poput „Srbo-komunistička armija“, „Srbočetnička armija“ (želeći tako definirati JNA kao armiju srpsku vojske i paravojnih jedinica), „četnici“, „koljači“, „četničke horde“ i slično. Ipak, možemo zaključiti da govor mržnje nije prevladavao u izvještavanju hrvatskih novinskih medija ni u kvantitativnom ni u kvalitativnom smislu.

Grafikon 16.

Pogrdni nazivi u novinskim prilozima u 2. razdoblju istraživanja

Zaključak

Rezultati istraživanja pokazali su da tijekom ratnog razdoblja u tiskovinama dominiraju ratne teme čime smo potvrdili hipotezu da je rat važna novinska tema i da ju uglavnom sve novine tretiraju kao najvažniju temu. Uspoređujući 1. i 2. razdoblje istraživanja pokazali smo da je razvoj ratne situacije pratio i broj novinskih priloga o tome. Sveukupno su analizirana 354 novinska priloga, od kojih 38 posto iz 1. razdoblja, a 62 posto iz 2. razdoblja. Prilozi su u oba razdoblja većinom smješteni na udarnim prvim stranicama svake novine. Kod *Vjesnika* je to prvih 5 stranica (oko 75 posto priloga), a kod *Večernjeg lista* i *Glasa Slavonije* prvih deset stranica (između 60 i 70 posto priloga).

Rubrika u kojoj se najviše objavljivalo jest unutarnjopolitička, najvažnija rubrika svakog lista i s obzirom na plasiranje najvećeg broja priloga upravo u ovoj rubrici možemo zaključiti da su vijesti o ratu bile među najvažnijim temama. Pri izvještavanju o ratu na vukovarskom području, novinari najviše koriste informativne novinarske vrste – vijesti i izvještaje. U obliku vijesti je sveukupno objavljeno 17 posto priloga, a u obliku izvještaja 46 posto priloga. Ostatak priloga objavljuje se u obliku komentara, analize, kratke reportaže, priopćenja i dr. Glavna je funkcija članaka informirati čitatelje (više od 70 posto priloga svih novina), a slijedi kritiziranje postojećeg stanja i jačanje borbenog morala.

O važnosti koju uredništvo pridaje sadržaju govori i položaj novinarskih priloga na samoj novinskoj stranici. Sve su analizirane novine posvećivale veliku pa-

žnju pozicioniranju tekstova posvećenih temi istraživanja i pazile da se uglavnom nalaze na najuočljivijim mjestima – po sredini stranice ili u njenom gornjem dijelu.

Važnost određene teme snažno se sugerira i njezinim najavljanjem na naslovnici. Trećina analiziranih novinskih priloga istaknuta je na taj način. Naslovi su varirali između informativnih (više od 50 posto kod *Vjesnika*) do senzacionalističkih i emotivnih (najviše kod *Glasa Slavonije* i *Večernjeg lista*).

Autorstvo priloga najčešće se pripisuje samom autoru, a kako se ratna situacija razvija, raste broj agencijskih vijesti koje dostavljaju sve više službenih i informativnih izvještaja. Bitno je napomenuti da su uglavnom većinu vremenu o ratu izvještavali isti novinari, od kojih su se neki nalazili i na samom terenu.

Uravnoteženost, istinitost i kvaliteta informacija jedan je od najvažnijih kriterija novinarske profesije kojemu svaki novinar mora težiti. S obzirom na tu tvrdnju, postavili smo i našu drugu hipotezu da mediji u ratu izvještavaju subjektivno, jednostrano i pristrano. Ovim istraživanjem to smo i potvrdili. Novinari su tijekom rata na vukovarskom području 1991. većinu vremena izvještavali koristeći se samo jednim izvorom informacija, ne uzimajući u obzir sve strane priče i ne donoseći kontekst i širu sliku događaja. U 1. razdoblju istraživanja postotak korištenja samo jednog izvora kod sva tri lista bio je oko 40 posto, a u drugom razdoblju je taj postotak narastao – postotak priloga u kojima se navodi samo jedan izvor raste na oko 60 posto. Također, svaki list ima određeni postotak priloga u kojima se navodi neimenovani izvor (*Vjesnik* ukupno 5 posto, *Večernji list* 9 posto, *Glas Slavonije* 7 posto) te određeni postotak priloga u kojima izvor uopće nije naveden (ukupno *Vjesnik* 13 posto, *Večernji list* 15,5 posto i *Glas Slavonije* 17 posto). Većina izvještaja dolazi od istog izvora – uglavnom su to bile domaće informativne vojne i civilne službe. Taj podatak nam također prilično govori o tome kako su informacije tijekom ratnog razdoblja kontrolirane, tj. zbog nemogućnosti samostalnog dolaženja do informacija i zbog uvjeta koji se propisuju za vrijeme rata (različite odredbe, upute), novinari su prisiljeni najčešće se koristiti službenim izvorima informacija. No, bilo je potrebno prikupiti informacije od različitih izvora da bi se mogla dobiti što potpunija i objektivnija slika.

Teme o kojima se najviše izvještava jesu dnevni izvještaji o neprijateljskim napadima (više od 60 posto priloga), neprijateljski gubitci i materijalna oštećenja te općenito Domovinski rat. Usporedimo li početak i kraj izvještavanja o ratu u Vukovaru, možemo primijetiti razliku u izvještavanju. Na početku rata su se donosila i izvješća o vlastitim gubicima, no kasnije su takva izvješća svedena na minimum. U prvom razdoblju također se više pisalo o detaljima, a u drugom je prevladalo površno izvještavanje; fokus tema se prebacio na neke političke teme, zbrinjavanje izbjeglica i počinjene materijalne štete. Dakle, možemo zaključiti da je nastupila svojevrsna cenzura ili autocenzura; o neprijateljskim napadima i materijalnim štetama se svakodnevno izvještavalo, dok izvješća o dnevnim akcijama vlastite vojske nisu postojala, niti se pisalo o gubicima u vlastitim vojnim redovima.

Što se tiče zastupljenosti strana u izvještavanju, novinari u gotovo svim prilozima (između 70 i 90 posto) predstavljaju jednu stranu priče, tj. svoju stranu – hrvatsku. U tek nekoliko članaka navode se i suprotna stajališta, odnosno imamo izjave i stavove generala neprijateljske vojske. No, taj je podatak u odnosu na ostale

zanemariv pa možemo zaključiti da je izvještavanje jednostrano jer nemamo izvještaje druge strane, neke informacije su „tabu tema“ i samim time ne dobiva se uvid u realnu sliku događaja.

Treća teza koju smo željeli provjeriti jest da su novinski prilogi o ratnim događanjima i stradanjima praćeni pogrđnim komentarima i neprimjerenim i neetičnim fotografijama.

Od ukupno 354 analizirana priloga trećinu prate slikovni prilogi. Uglavnom se radi o fotografijama, a nekoliko priloga sadrži ilustraciju i grafiku (oko 5 posto). Fotografije većinom prate tekst, ne dominiraju nad njime i većina priloga ima jednak omjer teksta i fotografije. Također, ono što nas je pozitivno iznenadilo jest činjenica da fotografije ne donose prikaze ranjenih i poginulih ljudi, a pogotovo ne djece i maloljetnika. Takav primjer imamo na samo jednome mjestu u *Glasu Slavonije*, listu koji se i inače u najvećem postotku oslanja na slikovne priloge i gdje slikovni prilog dominira nad tekstom. Na fotografijama se većinom nalaze vojnici na ratištu, materijalne štete i panorame razrušenih gradova, a *Vjesnik* donosi i određeni broj slikovnih priloga političkog karaktera.

Fotografije su uglavnom imale ulogu dodatne informacije ili su pak pojačavale istinitost i objektivnost. Informativne fotografije većinom su se donosile u sklopu reportaža s ratišta, ratnih kronika i sl. Zamjerka je što ukupno 36 posto slikovnih priloga iz sva tri lista nije potpisano, odnosno nije naveden izvor fotografije.

Prisutnost pogrđnih komentara također nije prevladala u izvještavanju, kao što smo na početku istraživanja pretpostavili. Sveukupno 18 posto analiziranih priloga sadrži pogrđne nazive, a oni se odnose na raznorazne nazive za JNA i srpske paravojne jedinice (naziva ih se „srbo-komunističkom armijom“, četnicima, koljačima, zvijerima, zločincima, teroristima i dr.).

Dakle, opovrgnuli smo tezu da su novinski prilogi o ratnim događanjima i stradanjima popraćeni pogrđnim komentarima i neprimjerenim i neetičnim fotografijama.

Četvrta teza koju smo istaknuli vezana je za poticanje hrvatskih medija na nacionalizam. To je bila hipoteza koju nismo mogli izravno provjeriti zato što postoje razni prikriveni, „sophisticirani“, pokušaji poticanja nacionalizma. Kao što smo naveli u samom predmetu istraživanja, termin „nacionalizam“ i ono što on podrazumijeva u kontekstu ovog istraživanja definirali smo kao nešto pozitivno i dobro. Tezu smo provjeravali kroz upotrebu domoljubnih izraza u izvještavanju, kao i kroz funkciju novinskih priloga te stav prema vlastitoj vojsci i borcima. Upotreba domoljubnih izraza u izvještavanju varira od lista do lista. *Vjesnik* u oba razdoblja istraživanja u manje od polovice svojih priloga upotrebljava domoljubne izraze, dok *Večernji list* i *Glas Slavonije* u oba razdoblja, pogotovo *Glas Slavonije* u drugom razdoblju, u više od polovice ratnih priloga upotrebljavaju izraze kao „hrvatsko srce, obrana domovine i ognjišta, sloboda i sl.“ Stav prema vlastitoj vojsci izrazito je pozitivan; u više od polovice priloga vojnike se doživljava i opisuje kao heroje, a samim time se indirektno opravdava njihova borba za slobodu i samostalnost hrvatske države. Ni u kojem primjeru ne možemo vidjeti kritiku borbe hrvatskog naroda za samostalnost ni iščitati negativan stav prema tadašnjoj politici. Dapače svi listovi sustavno i složno kritiziraju postojeće stanje rata, ali se kritike ne

upućuju vlastitoj vladi i politici; kritizira se međunarodna politika nepriznavanja hrvatske države i njezine suverenosti i samostalnosti te se upućuju apeli za pomoć (što se posebno vidi u kategoriji teme članka). Iako prevladavaju informativne novinske forme poput vijesti i izvještaja, koje bi trebale biti lišene svakog komentara autora, i u njima se, korištenjem domoljubnih izraza, može iščitati domoljublje i poticanje borbenog morala. U ostalim novinarskim formama, pogotovo reportažama, komentarima i pismima čitatelja, ti se osjećaji i stavovi još jače naglašavaju i potiču. Stoga možemo zaključiti da su hrvatski novinski mediji tijekom rata u Vukovaru poticali na nacionalizam (ne na njegovu karikaturu), odnosno ljubav prema domovini i izričito se zauzimali za pravo na samostalnost i suverenost.

Zadnja teza koju smo provjeravali jest da su hrvatski mediji u ratu propagirali mržnju prema Srbima. Tezu smo provjeravali ispitujući stav prema srpskoj nacionalnoj manjini u Hrvatskoj, učestalost korištenja pogrdnih izraza za Srbe i učestalost propagandnih stavova. Negativnih stavova prema hrvatskim Srbima bilo je vrlo malo, tek u 3 posto priloga. Pozitivnih stavova ima nešto više, oko 10 posto, no u većini priloga se ne iznosi nikakav stav. Što se tiče korištenja pogrdnih naziva za cjelokupni srpski narod, takvih je također bilo malo, tek *Večernji list* i *Glas Slavonije* u manjem postotku svojih priloga (oko 10 posto) pripisuju genocidnost i izdajništvo cijelom srpskom narodu. Ostali pogrdni nazivi u izvještavanju rezervirani su uglavnom za JNA, četnike, jedinice Teritorijalne obrane i ostale paravojne srpske jedinice.

Propagandi je svojstveno da se teško uoči, i to je upravo njezina najveća snaga. Kroz istraživanje je bilo vidljivo da se napad na Hrvatsku tretira kao napad od strane Srba, uz pomoć JNA i vojnih postrojba Crne Gore, pa su Hrvati isključivo prikazani kao žrtve koje se brane od napada agresora. Iako je bilo naznaka propagande u izvještavanju, generalne podjele na „nas i njih“, proglasiti sveukupno izvještavanje hrvatskoga tiska propagandnim – bilo bi pogrešno. Činjenice su da je na području Republike Hrvatske isključivo hrvatski narod bio napadnut, da su agresor bili JNA i Srbija, pa se samim time nameće podjela na „nas“ i „njih“. U razdoblju koje smo istraživali ni u kojem primjerku novina nismo naišli na drastičan propagandni prilog u kojem se direktno sugerira na srpske zločine počinjene nad Hrvatima, barem ne na onakav način kao u „slučaju Gabannelli“ (Labaš, 2007., 102-105).

Na kraju možemo zaključiti da je rat specifično stanje u kojem vladaju specifični uvjeti, no da je i privlačna novinarska tema. Iako novinarstvo oduvijek teži slobodi izražavanja i slobodi distribuiranja informacija, praksa je pokazala da sloboda izražavanja nije uvijek apsolutna i neograničena, pogotovo u ratnim okolnostima. Postavlja se pitanje što je tu na prvome mjestu: ratni ciljevi ili pravo svakog građanina da bude pravodobno i pravovaljano upoznat sa stanjem stvari? Smiju li se prava građanina na informaciju podčiniti nacionalnim interesima? Nadalje, dokazali smo da je novinarstvo u ratnim uvjetima jednostrano i pristrano uzmemo li u obzir izvore informacija i zastupanje strana u izvještavanju. Pritom se međutim opet nameće pitanje jesu li novinari u poziciji doći do „drugog mišljenja“, tj. mišljenja druge, protivničke strane? Kao kriterij u nepristranom i objektivnom izvještavanju uvijek se ističu zastupanje više strana, više različitih izvora informacija, sagledavanje konteksta i okolnosti cijele priče. Rat je stanje u kojem je gotovo

nemoguće poštovati navedene kriterije, ili je to barem vrlo teško. Teško je i kadikad po život opasno doći do mišljenja „druge strane“. Također, rat se vodi u svrhu svojevrstih političkih i/ili nacionalnih interesa. Činjenica je da je novinarstvo u takvim okolnostima ponekad, pa i vrlo često, podređeno nacionalnom interesu, a apsolutna sloboda u protoku informacija nemoguća. Ono što svaki novinar osobno može promijeniti jest truditi se da njegovo izvještavanje, u zadanim okvirima, bude istinoljubivo, točno, provjereno i dobrohotno što je više moguće, u smislu da se ne pretjeruje u negativnom etiketiranju drugoga. U svojim izvještajima novinari ne smiju poticati na nacionalnu, vjersku, etničku i rasnu netrpeljivost i mržnju ni diskriminaciju bilo koje vrste. Kao što je rekao Luka Brajnović, „čovjek nikada ne bi smio bez razmišljanja činiti ono što čini, a da ne zna zbog čega to čini, a još manje kao profesionalac, čak niti kada njegovo zanimanje zahtijeva brzu odluku, kao u slučaju novinara“ (Labaš, 2010., 181).

Na primjeru izvještavanja o Domovinskom ratu u Vukovaru potvrdili smo također da ratno izvještavanje ne mora nužno biti neetično, odnosno praćeno neprimjerenim i šokantnim fotografijama poginulih i ranjenih ljudi. Iako bi netko mogao ocijeniti takvo izvještavanje kao nepotpuno i (auto)cenzurirano zato što se zauzima za novinarsku slobodu te potpun i otvoren prikaz ratnih događanja, s druge strane treba razmisliti o posljedicama takvog izvještavanja, baš kao što je upozoravao Brajnović. Ako je sloboda protoka informacija ograničena, može se barem poraditi na etici izvještavanja, paziti da se nikome ne povrijede njegova prava, ugled i dostojanstvo.

Ono što smo još htjeli provjeriti u ovom radu odnosi se na dvoumicu može li se istovremeno biti dobar novinar i patriot, svojim pisanjem poticati ljubav prema domovini, a istodobno biti vjerodostojan i istinoljubiv novinar koji svojim „perom“ ne potiče i ne propagira mržnju prema drugom. Prenošnje istine nikada ne može biti pogrešno, isto kao što ne može biti pogrešno izražavati simpatije i pripadnost. Izražavamo li ljubav prema vlastitome domu i narodu, to ne znači da mrzimo ono što je tuđe. Istraživanjem smo pokazali da mediji u ratu nisu jednodušno poticali na mržnju prema neprijatelju i da huškačko novinarstvo nije preplavilo hrvatsku novinsku scenu. Postojao je određeni stupanj kontrole informacija, ali kriterij mržnje prema neprijatelju svakako nije bio imperativ u izvještavanju.

Ni propagandu ne možemo *a priori* proglasiti negativnim činom jer je činjenica da se njome koriste obje sukobljene strane kao sredstvom slabljenja neprijatelja i pomaganja sebi. Pri tome posebno upozoravamo da je važno koja strana vodi napadački i osvajački, a koja pravedan, obrambeni rat.

Literatura

BARAN, S. J. (2004.), *Introduction to Mass Communication – Media Literacy and Culture*, treće izdanje, McGraw-Hill, New York.

BARIĆ, N. (2005.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

- BERTRAND, C.-J. (2007.), *Deontologija medija*, Sveučilišna knjižara d.o.o., Zagreb.
- BEŠKER, I., OBAD, O. i sur. (2004.), *Istraživačko novinarstvo*, PressData, Zagreb.
- FRACASSI, C. (1994.), *Sotto la notizia niente. Saggio sull'informazione planetaria*, Libera Informazione Editrice, Roma.
- HALMI, A. (1996.), *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*, A. G. Matoš, Samobor.
- JERGOVIĆ, B. (2004.), *Odmjeravanje snaga*, Sveučilišna knjižara d.o.o., Zagreb.
- KLUN, B. (2000.), Rat i mediji – etički izazov na kraju stoljeća, *Medijska istraživanja*, 6 (1), 75-87.
- KNIGHTLEY, P. (1975.), *The First Casualty - From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- KUNCZIK, M. i ZIPFEL, A. (1997.), *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Naklada Friedrich Ebert, Zagreb.
- LABAŠ, D. (2006.), Novinarstvo pred zahtjevom istine, *Riječki teološki časopis*, 14 (1), 53-67.
- LABAŠ, D. (2007.), Odgovornost novinara u ratu – izvještavanje talijanskog tiska o padu Vukovara, u: D. ŽIVIC i I. ŽEBEC, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja* (str. 99-108), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar.
- LABAŠ, D. (2010.), Luka Brajnović – od vjernosti sebi do vjerodostojnosti profesije, *Medijske studije*, 1 (1-2), 171-183.
- LABAŠ, D. i GRMUŠA, T. (2011.), Istinitost i objektivnost u informaciji i društveno štetne komunikacijske forme, *Kroatologija*, 2 (2), 87-123.
- LANG, S. i PEK, B. (2011.), *Pravo na dom*, Studio HS internet d.o.o., Osijek.
- MAJSTOROVIĆ, D. (2010.), Etički prijepori i vjerodostojnost dnevnih novina, *Medijske studije*, 1 (1-2), 55-64.
- MALOVIĆ, S. (1995.), *Novine*, vlastita naklada, Zagreb.
- MALOVIĆ, S. (1999.), Mediji u ratu ili rat medija?, *Politička misao*, 36 (2), 103-113.
- MALOVIĆ, S. (2004.), *Medijski prijepori*, Sveučilišna knjižara d.o.o., Zagreb.
- MALOVIĆ, S. (2005.), *Osnove novinarstva*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- MALOVIĆ, S., RICCHIARDI, S. i VILOVIĆ, G. (2007.), *Etika novinarstva*, Sveučilišna knjižara d.o.o., Zagreb.
- MATAUŠIĆ, M. (1994.) (ur.), *Odgovornost novinara u ratu*, Hrvatsko društvo katoličkih novinara, Zagreb.
- McQUAID, D. (1995.), *McQuail's Mass Communication Theory*, 5. izdanje, Sage, London.
- MIROSAVLJEVIĆ, M., VILOVIĆ, G. i KUNCZIK, M. (2009.), *Istraživačko novinarstvo*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.
- MUČALO, M. (1999.), Novinarstvo u ratnim uvjetima, *Politička misao*, 36 (2), 120-135.
- NOVAK, B. (2005.), *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knji-

ga, Zagreb.

PAVLINIĆ, V. (2001.), *Stil i jezik novinara*, Udruga za demokratsko društvo, Zagreb.

PLEVNIK, D. (2003.), *Praksa etičkog novinarstva*, Masmedia, Zagreb.

SAPUNAR, M. i BEŠ, I. (1995.), *Vojno komuniciranje*, Hrvatsko vojno učilište „Petar Zrinski“, Zagreb.

THOMSON, M. (1995.), *Kovanje rata*, Hrvatski helsinški odbor i Građanska inicijativa za slobodu javne riječi, Zagreb.

TKALAC VERČIĆ, A., SINČIĆ ČORIĆ, D. i POLOŠKI VOKIĆ, N. (2010.), *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: Kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*, M. E. P., Zagreb.

VUJEVIĆ, M. (2006.), *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Školska knjiga, Zagreb.

YIN, R. K. (2007.), *Studija slučaja – dizajn i metode*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.